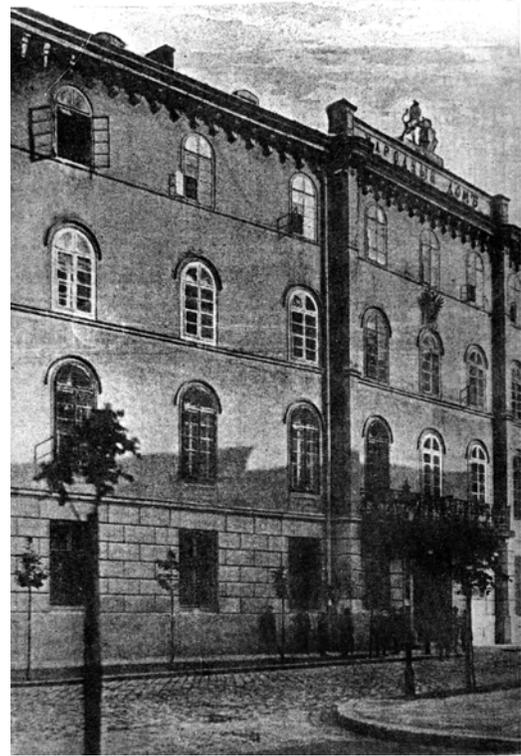

Ростислав ПИЛИПЧУК

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРОФЕСІОНАЛЬНОГО ТЕАТРУ В ГАЛИЧИНІ (60-і роки XIX ст.)

Народний дім у Львові. Світлина XIX ст.

Франко мав слушність, коли сказав, що “про постійний, правильний театр руський у Галичині почалась розмова аж тоді, коли з припливом свіжих хвиль українофільства з-за кордону і з рівночасним наданням конституції пульс життя народного у русинів живіше і швидше забився” [1]. Ще в іншому місці він же, Франко, заявив: “Тільки з приходом конституційної свободи в Австрії знову ожило в українців бажання мати свій народний театр” [2].

Ці “свіжі хвилі українофільства” припливають до Галичини на початку 60-х років XIX ст. Якщо в кінці 40-х – упродовж 50-х років XIX ст. у Галичині змагалися одна з одною дві протилежні тенденції – народовська і москвофільська переважно у сфері одного покоління, яке розпочало свою діяльність ще десь у 30-40-х роках, то 60-і роки XIX ст. приносять нові тенденції, пов’язані з поширенням у Галичині й на Буковині творів Шевченка, відомого тут досі лише з імені. Як писав згодом видатний дослідник історії суспільної думки тих часів Остап Терлецький, “Шевченко показав ту дорогу, якою можна дійти до народної свободи” [3]. Визвольні ідеї з Наддніпрянської України тим легше засвоює галицька й буковинська молода інтелігенція, що в Австрії визріли порівняно легші умови для суспільно-культурної діяльності. 26 лютого 1861 р. в Австрії проголошено конституцію, яка формально передбачала національну свободу для різних народів, що заселяли імперію, але фактично між цими народами розпалювали національну ворожнечу, через що легше було здійсню-

вати політику за принципом “розділяй і пануй”. Розпалювали ворожнечу і в середовищі окремих народів. Українці – прихильники “язичія” в мовних питаннях – у питаннях політики оформлюються в так званій москвофільській табір з орієнтацією на російський царизм. Молоде ж покоління інтелігенції прагнуло збудувати фронт протидії “старим” тенденціям, заманіфестувавши почуття єдності з усім українським народом, вважаючи галицькі землі частиною всієї України, а народну мову, мову Шевченка – своєю мовою.

Таким чином, у Галичині й на Буковині розпочинався новий період суспільного життя, який органічно, хоч і з власними відмінностями, увійшов у той загально-український визвольний рух, що має назву в нашій історіографії “шістдесяті роки XIX ст.”

Продовжуючи сказане на початку, подамо ще одне міркування: “Найвимовнішою ознакою українського пробудження в Галичині являється наново видвинена думка зорганізувати постійну українську сцену – думка, що зародилася ще на склоні сорокових років під враженням аматорських вистав, які відбувалися в Коломиї, у Львові та в Перемишлі, та якої здійсненню перешкодив десятилітній застій культурно – літературного життя в п’ятдесятих роках”, – писав історик українського театру С. Чарнецький [4].

Провідником цієї думки став відомий тоді громадський діяч, член Крайового Відділу Юліян Лавровський (1821-1873), той самий, що в 1848 р. запропонував Головній Руській Раді вмістити у своїй відозві

тезу про єдність Галичини з усією Україною. Як багато інших його колишніх однодумців, він виношував плани щодо розгортання українського громадського руху в Галичині і, як тільки для цього настали умови, – виступив зі своїми ідеями публічно. За свідченням тогочасного анонімного публіциста, Ю. Лавровський “відавна носився з гадкою – оснувати руський театр у Львові” [5]. На сторінках новоутвореної газети “Слово” Лавровський друкує в серпні 1861 р. велику статтю – “Проект до заведення руського театру во Львові”. В тій статті йшлося не лише про організацію театру, а й про художньо-естетичні засади і суспільно-політичне призначення майбутнього професійного театру на галицьких землях.

Ю.Лавровський розвинув положення відомого галицького громадського діяча Л. Трещаківського, висунути дванадцять років тому з приводу необхідности організації Народного дому у Львові. “Если хотим, щоб наш язык поступав на полі постепенного розвою, повиннісьмо всяким способом старатися о тоє, щоб чимраз більше входив в публічне употребленіє, а в тім взгляді думаєм, що найлучшу поміч могло би нам подати: запроваджене руського театру во Львові!” [6] – відзначав Ю. Лавровський і далі говорив, що ця ідея знайде не тільки своїх щирих прихильників, але й багато запеклих супротивників, які з ненависти до руського, тобто українського, народу чинитимуть всілякі перешкоди. Йшлося, певна річ, про польську шляхту. Тому, мовляв, доведеться наполегливо боротись, щоб довести усім необхідність створення у Львові українського театру.

Ю.Лавровський передбачав усі можливі заперечення з ворожого табору, і тому, щоб застерегти галицьку громадськість від негативного впливу цих, із формального погляду, здавалося б, аргументованих заперечень, задалегідь спростовував їх.

Першим можливим закидом Ю. Лавровський вважав брак драматургії в Галичині, невисокий рівень художньої літератури взагалі, а також загальноприйняту думку про те, що театр, який не виходить природним, внутрішнім шляхом із власної літератури, не матиме перспектив на самостійний розвиток, а буде чужорідною, пересадженою на твердий і необроблений ґрунт рослиною, що занидіє і зів’яне. “На тоє відповідаєм, – пише Ю. Лавровський:– правда, що драмат єсть найвисшим об’явом поезії і що аж тогди досягає досконалости, коли уже мине період епічної і ліричної поезії. Але і тоє правда, що початки драматичної поезії завжди

являються перед укінченням того періода. Ми, русини, не стоїм на високій степені, але певно уже досить поступилисьмо рівно в епічній, як ліричній літературі.

Шевченко, Могила (А. Метлинський – Р.П.), Могильницький, Шашкевич, Устиянович, Дідицький, Гушалеви́ч – суть поети, котрими сміло можемо ся повсюду величати; а наша поезія, живуча в піснях народа, стоїть так високо, що можемо ся нею величати перед кождим образованим народом Європи. Чому ж не малибисьмо плекати і драматичну поезію? Таже і гречеський драмат, котрому, прецінь, ніхто не заперечить натурального розвою, не за єден раз проізви́в свого Софокла, але початки своі мав еше за часів Солона, коли еше поезія епічна процвітала, а лірична ледве починала ся розвивати” [7].

Не можна не помітити тут нечіткості погляду автора на стан тодішньої української літератури, що виявилось у віднесенні до одного ряду з Шевченком таких бездарних і плутаних, за словами

І.Франка, в політичних доктринах поетів, як Б.Дідицький та І.Гушалеви́ч. Одначе є в цьому твердженні й позитивний бік: Лавровський не відокремлював галицької літератури від наддніпрянської, як це робив дехто за того часу, а вказував на їхню єдність. Цю свою думку він ще розвине згодом. Що ж до теоретичного боку наведених вище слів, то їх автор, звичайно, мав рацію.

Відповідаючи на закиди тих, хто не вважав українську мову за самостійну, а лише за діалект польської, Ю. Лавровський заявив, що не збирається вступати в суперечку з приводу цього питання, бо вважає його давно розв’язаним на користь української мови.

Існування ж українського театру в Східній Галичині, на думку Лавровського, необхідне з огляду на те, що всю цю територію заселяють українці, які потребують наукової, естетичної і моральної освіти, засобом поширення якої є театр.

Далі Ю. Лавровський нагадував читачам, що польський театр у Львові виник завдяки матеріальній підтримці шляхти і творчому зусиллю видатного театрального діяча Яна Непомуцена Камінського. І все ж згодом цей театр не міг протриматись власними коштами, а тому сейм призначив йому державну допомогу. Що ж до німецького театру у Львові, то видатки його завжди перевищували прибуток. Цей театр весь час тримався на фондах графа Станіслава Скарбка.

Ю. Лавровський визначав високі завдання, що стоять перед українським театром, який ще треба було створити: “Театр, яко інститут етичний, не повинен бути

Юліян Лавровський

справою приватною, повинен бути справою цілого народу. Наука, поезія і штука суть собі самим остаточною цілю, суть уособительницями всей правди і всего красною; для того нарід сам і правительството повинні ся старати о тоє, щоб они істинно сталися собі самим цілю, а тим способом сповнили свою задачу, і були сотрудниками в образованю гуманітарнім народа, а не служили зисколюбію передпринимателів або охоті і розривці вельмож або якої касті товариства”, – писав Лавровський з наївною вірою в зичливу конституцію “доброго монарха”. Та згодом він сам, як і всі його співвітчизники, матиме змогу переконатися, як насправді австрійський уряд “допомагатиме” українському театрові.

За словами Лавровського, не було ніякої потреби чекати, поки з’явиться приватний підприємець українського театру, бо серед галицької інтелігенції не було жодної людини, від якої можна було б сподіватись вмілого керівництва театром. Та й хто міг знати, чи людина ця не переслідувала б насамперед власних користололюбних інтересів.

Ю. Лавровський добре знав, що на перешкоді до заснування українського театру у Львові стане монополія німецького театру, якою він користувався з ласки австрійських цісарів ще з давніх часів.

Що то була за монополія?

Відомо, що австрійська влада надумала запровадити у Львові постійний німецький театр одразу після загарбання Галичини, що цісар призначив ще в 1777 р. майбутньому постійному німецькому театрові по 2 тис. флоренів щорічної грошової допомоги й пообіцяв дати аванс в 12 тис. флоренів на будівництво приміщення для театру. Ця концесія мала тривати десять років. Одначе умови контракту з тим, хто б їх прийняв, були такі важкі, що ніхто з антрепренерів не згоджувався той контракт підписати. Австрійського цісаря непокоїло затягування будівництва театрального приміщення. Влітку 1783 р. він оголосив привілей на передачу Галицькій управі одного з львівських майданів з умовою, що цей майдан буде передано якійсь компанії для збудування мурованого театру. Ця компанія звільнялася на двадцять років від податків і будь-яких інших данин. Одначе і цього контракту ніхто не наважився підписати протягом наступних п’яти років.

Низка німецьких і особливо польських труп виступає в цей час у Львові в приватних приміщеннях.

Десь близько 1789 р. у Львові з’явився Франц Генріх Булла, чех із походження, що мав уже певний досвід керівництва театрами в Інсбруку, Празі, Братиславі, Будапешті. Саме в Будапешті його помітив під час однієї із своїх подорожей сам цісар Йосиф II і запропонував переїхати до Львова на посаду директора німецького театру. Але й Булла не мав відваги підписати контракт із Галицькою управою на будівництво театру: обіцяних грошей, мабуть, не

вистачило б на таке будівництво. Як практична людина, Булла домовився з урядом, що пристосує для театру якийсь інший будинок. Йому одразу ж запропонували приміщення закритого в 1787 р. францисканського костьола св. Христа. Булла за власні й позичені гроші перебудував цю споруду під театр, добудувавши зал для бал-маскарадів. Уже 1795 р. Булла був власником театрального будинку. Буллу звільнили від податків, надали йому урядову субвенцію і, що найважливіше, – привілей, за яким право на театральні вистави у Львові мав тільки він, Булла. Ніхто інший без його дозволу не міг показати жодної вистави. А якщо дозвіл і давали, то частина прибутку з кожної вистави йшла до каси власника привілею.

Коли ж у січні 1795 р. до Львова прибув видатний польський театральний діяч Войцех Богуславський із наміром відкрити тут польський театр, то Булла дозволив йому лише 40 вистав, третина прибутку з яких мала відійти до каси німецького театру.

Оскільки місцева публіка ринула на польські вистави, зовсім переставши відвідувати німецькі, то Булла побачив у цьому загрозу для себе. Після закінчення угоди про 40 вистав він не захотів її відновити, цим самим позбавивши Богуславського права взагалі виступати у Львові. Однак і після цього публіка не пішла до німецького театру. Тоді Булла дозволив Богуславському давати польські вистави раз на тиждень щопонеділка. Бачачи колосальний успіх польського театру на тлі занепаду театру німецького, коли навіть німецькі актори почали кидати сцену й виїжджати, спритний Булла змусив Богуславського очолити дирекцію обох театрів – польського і німецького. Це означало, що Богуславський мусив протягом двох років утримувати театральний будинок, платити Буллі за користування його ж декораціями, гардеробом, оркестром тощо, сплачувати й величезний податок державі, особливо з польських вистав, що був у кілька разів більший, ніж із німецьких, і, нарешті, покривати колишні борги Булли, який тепер займався тільки адміністрацією та режисурою німецької трупи, залишаючись власником привілею. Все покриття коштів здійснювалось би за рахунок прибутку з вистав польської трупи. Якби Богуславський не згодився на ці умови, то змушений був би одразу ж покинути Львів, а це означало б, що справа польського театру у Львові програна. Беручи на себе покладений Буллою тягар, Богуславський застеріг собі в угоді право через два роки звільнитися від не вигідної угоди.

Тим часом Булла, поки не закінчився дворічний контракт із Богуславським, домігся у Відні урядового розпорядження, щоб управа міста Львова відкупила в нього театральний будинок і привілей на театр. Таким чином, місто змушене було взяти на себе цей обов’язок, про що свідчив декрет канцелярії від 6 липня 1798 р.

За одержані гроші Булла хотів розрахуватися з боргами, однак і надалі залишатися керівником німецького театру, користуючись державною субвенцією для нього.

У 1809 р. завдяки наполегливим заходам іншого видатного польського театрального діяча – Яна Непомуцена Камінського та самого Булли, для якого польський театр був засобом наживи, польському театрові знову було дано право існувати поруч із німецьким. Але, як то було з Богуславським, організаційно й фінансово залежав Камінський тільки від Булли. Мусив платити останньому за використання будинку, хоча цей будинок уже не належав Буллі, а міській управі, за світло й опалення, за використання декорацій зі складу німецького театру і за оркестр. Окрім того, доводилося сплачувати австрійцям дві третини з чистого прибутку за привілей. Булла до того ж дуже рідко давав дозвіл на польські вистави. Аж 1817 р. сталися певні полегшення: дозволено польській трупі виступати двічі на тиждень; за умовою з Буллою Камінський мав уже сплачувати лише третину прибутку. З часом домовились вони про оптову ціну: 4 тис. золотих ринських на рік. Врешті умови для змін на краще настали ...зі смертю Булли (1819 р.), коли керівництво німецьким театром обіймає Франц Краттер.

У цей час польська шляхта, що підтримувала свою сцену матеріально, звертається з численними петиціями до уряду про фінансову допомогу театрові, але цісар Франц I засвідчив у 1821 р. лише те, що він не має нічого проти урівноправнення польської сцени у Львові з німецькою, не згадавши про найголовніше – про гроші. Мабуть, не без таємної вказівки цісаря сейм щороку відмовлявся платити субвенцію польському театрові. Так тривало аж до 1824 р., коли закінчився термін привілею, переданого Буллою міській управі. З Камінським магістрат підписав нову умову на утримування будинку й керівництво театром протягом десяти років, але про фінансову допомогу й далі не було мови. І лише восени 1825 р. сейм затвердив ухвалу Крайового Виділу виплачувати щорічно 2 тис. золотих ринських особисто Камінському на три роки, а згодом продовжив термін до п'ятьох років. Проте це була не така вже й значна сума, щоб вона могла стати відчутною.

З усіх подальших заходів Камінського звільнитися з-під опіки німецького театру сейм, за погодженням з урядом, ухвалив дозволити польському театрові виступати три рази на тиждень замість двох, як було досі. Однак новий підприємець німецького театру Йосиф Міллер не виконував і надалі цієї ухвали. А навесні 1830 р. цісар Франц I зайнявся змістом нового контракту між львівським магістратом і німецьким театром. По його волі, німецький театр уже не мав права надалі тримати польський театр під своєю зверхністю; дозволялося давати польські вистави одного тижня двічі, а

другого – тричі; польський театр і надалі мусив платити частину прибутку власникові німецького театру. Пригноблений цим, Камінський відмовляється від керівництва театром і утворює “Приватне товариство підприємців польського театру у Львові” на чолі з театральним комітетом.

30 березня 1832 р. Камінський підписав угоду з театральним комітетом, за якою він брав на себе всі клопоти щодо виконання обов'язків перед німецьким театром і взагалі всю адміністративну роботу, тобто всі ті обов'язки, які мав до 1830 р. Так тривало аж до весни 1842 р., тобто до останнього року діяльності Камінського на становищі антрепренера польського театру у Львові [9].

Ще десь близько 1833 р. в польського графа Станіслава Скарбка виникла ідея спорудити у Львові новий театральний будинок. У зв'язку з цим Скарбек почав переговори з міською управою і звернувся до австрійського уряду у Відні за дозволом. Він добре розумів, що передусім мусить забезпечити діяльність німецького театру, інакше дозволу не здобуде. Уряд відповів, що як тільки львівська міська управа дозволить будувати театр і передасть йому, Скарбкові, привілей, відкуплений колись у Булли, то цей привілей одразу ж буде замінено на інший, виданий безпосередньо Скарбкові на п'ятдесят років з моменту відкриття театру, з умовою, що Скарбек протягом цього часу утримуватиме й німецьку трупу.

Міська управа охоче передала привілей Скарбкові, бо цим самим змогла позбутися тягаря, що висів на ній стільки літ, і навіть подарувала графові безкоштовно площу під будову нового театру. Окрім того, вона передала до розпорядження Скарбка міську цегельню і надала йому інші пільги.

Скарбек власним коштом послав за кордон для ознайомлення з найкращими спорудами європейських театрів (Париж, Мілан, Берлін та ін.) найкращого у Львові архітектора Й. Зальцмана, якому було доручено заплановане будівництво. Воно тривало вісім років і закінчилося 1842 р. (*Тепер у цьому приміщенні працює Львівський державний академічний український драматичний театр ім. М. Заньковецької – Р.П.*)

Після закінчення будівництва приміщення театру набрав чинності виданий ще 10 липня 1835 р. цісарем Фердинандом I привілей для С. Скарбка. За цим привілеєм фундатор театру або, на випадок його смерті, спадкоємець мав, як уже відзначалося, утримувати протягом п'ятдесятих років австрійський театр з умовою, що найменше чотири рази на тиждень даватимуться вистави німецькою мовою. За це фундатор діставав право одержувати десять процентів прибутку від усіх інших видовищ, концертів і т.п. в місті. Ніхто не мав права відкривати у Львові будь-який інший театр протягом п'ятдесятих років. Привілей також визначав сталі ціни входу на виставу. Ніхто не міг їх підвищити, хіба що за спеціальним дозволом уряду. Для військових передбачався вступ за пів ціни. Власник

привілею був зобов'язаний давати щорічно по дві німецькі вистави на користь міської бідноти. Дозволено було також в останні три дні тижня, що не були зайняті німецькими виставами, давати їх іншими мовами, як от: польською, французькою або італійською [10].

Отже, польська сцена переходила до нового будинку на залежних і не вигідних із морального й матеріального боку умовах. З усього видно, що цей привілей мав передусім політичний характер, бо відбивав германізаторські наміри Австрійської монархії. Оскільки українське питання в Галичині тоді ще не стояло, то цей "привілей" був спрямований проти польського театру, з деякими, звичайно, поступками.

Після смерті графа С. Скарбка в 1848 р. куратором його театральної фундації став призначений ним же за життя дальший родич князь Кароль Яблоновський, але незабаром вся адміністрація перейшла до рук уряду. Спочатку уряд доручив керівництво театром Юліушу Пфайферу від імені скарбківської адміністрації, далі директором театру на власну руку став Томаш Хелховський. З 1858 р. протягом шістьох років, власне, до кінця березня 1864 р. (до речі, до дня відкриття українського театру) на чолі польського театру стояли ветерани львівської сцени з часів Камінського – видатні актори, але погані адміністратори Ян Непомуцен Новаковський і Віталіс Смоховський. Після них, з березня 1864 р. до березня 1872 р., на чолі польського театру у Львові стояв досвідчений актор і режисер Адам Мілашевський, який у 50-х роках працював у житомирському театрі під дирекцією видатного польського письменника Ю. І. Крашевського.

Що ж до німецького театру, то його керівництво або перебувало в руках скарбківської фундації, або театр віддавали в оренду різним підприємцям. Незважаючи на значні державні субвенції, підприємці один за одним банкрутували і зникали перед закінченням терміну угоди, а один з них навіть застрелився. Після смерті С. Скарбка з'ясувалося, що він докладав значні суми на утримання німецького театру, бо сам театр не міг себе утримувати. Кошти на це йшли з Дороговизького інституту для сиріт і вбогих, фундатором якого був також Скарбек. Однак через витрачання коштів на німецький театр цей заклад не міг відкритися протягом 27 років після смерті фундатора.

Польські шляхетські кола неодноразово добивалися скасування привілею для німецького театру, але намарно. Та до цього питання ми ще повернемося дещо пізніше.

Так виглядає історія з театральним привілеєм для німецького театру у Львові. Її, безперечно, знав Ю. Лавровський і не міг нехтувати цим у своїх планах щодо відкриття українського театру.

1. Франко І. Зб. тв. У 50 т. – К., 1980. – Т. 26. – С. 36.
2. Там само. – К., 1981. – Т. 29. – С. 96.
3. Терлецький О. Галицько-руське письменство 1845–1865 рр. На тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. – Л., 1903. – С. 103.
4. Чарнецький С. Над коліскою українського театру в Галичині / Шляхи, Л., 1917. – Зш. 11-12. – С. 673.
5. Молода Русь в роках 1860–1866. – Л., 1892 – 17. II (2.III). – Ч. 40. Цю працю, що вперше в українському перекладі була надрукована в 26-41 числах "Діла" за 1892 р., написано в 1866 р. польською мовою для газети "Przyjacel ludzi" як продовження надрукованої там 1867 р. (9. II – 22. III) праці "Русь закордонна". Можна припускати в зв'язку з цим, що автором статті був хтось із польських емігрантів зі Східної України.
6. Слово. – 1861. – 26. VII (7.VIII). – Ч. 51.
7. Там само.
8. Там само. – 1861. – 29. VII (10.VIII). – Ч. 52.
9. Усі дані, що стосуються історії привілею для німецького театру, взято з монографії: Lasocka B. Teatr lwowski w latach 1800 – 1842. – PIW, Warszawa, 1967. Про це ж ідеться в капітальній двотомній праці польського ученого Єжи Гома: Got J. Das österreichische Theater in Lemberg im 18 und 19 Jahrhundert: Aus dem Theaterleben der Vielvolkermonarchie. – Wien, 1997/ Band 1. – S. 341 – 356.
10. Przywilej nadany s.p. Stanisławowi Hr[abiemu] Skarbkowi na teatr. Zbiór dokumentów odnoszących się do Teatru s.p. Stanisława Hr[abiego] Skarbkowa we Lwowie. – Lwów, 1869. – С. 20. У зв'язку з цим слід спростувати твердження анонімного автора статті "Про театри у Львові" (1865), нібито Скарбкові дозволено було збудувати театр з умовою, "щоб тільки частина представлень (два рази в тиждень) в йому слов'янською була, а щоб в інші дні штуки німецькі представлялись" ("Мета", 1865, 19.XII № 18, ст. 544). Цю саму версію повторив, без сумніву, на підставі щойно процитованого твердження й один із перших істориків галицького театру Петро Полянський у своїй "Історії народного театру" ("Новий галичанин", Перемишль, 1889, 1 (13), I, ч. 3, ст. 43). Крім неточності у визначенні кількості німецьких і ненімецьких вистав, у цій версії йдеться не про самі польські вистави поруч із німецькими, а й про слов'янські. Отже, привілей нібито давав підстави українцям претендувати на вистави українською мовою в театрі Скарбка, чого насправді не було.